

FTAXP: 16.01.33

DOI:

А.Н. АХМЕТ

Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы
(e-mail: akjibekz@gmail.com)

«НҰСҚАУ» СӨЗІНІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ӨРІСІ: PROMPT ЖӘНЕ INSTRUCTION ҰҒЫМДАРЫ

Аңдатпа. Мақалада ағылшын тіліндегі prompt және instruction терминдерінің этимологиясы, семантикалық өрісі және қазіргі жасанды интеллект дискурсындағы қолданысы талданады. Зерттеудің мақсаты – осы ұғымдарды қазақ тілінде «нұсқау» сөзі арқылы берудің тілдік уәжділігін көрсету және аталған атаудың терминологиялық жүйедегі орны мен шектеуін айқындау. Материал ретінде ағылшын тілінің түсіндірме және этимологиялық сөздіктеріндегі анықтамалар, қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, Республикалық терминология комиссиясы бекіткен терминдер және жасанды интеллект саласындағы қолданыс мысалдары алынды. Талдау нәтижесінде «нұсқау» сөзінің жөн-жоба, бағыт беру, белгі беру, кеңес және әрекетке жетелеу мағыналары prompt ұғымының түрткілік әрі мәтіндік тапсырма мәнімен, сондай-ақ instruction ұғымының бағыттау, бұйыру, үйрету семантикасымен сәйкес келетіні анықталды. Сонымен бірге prompt пен impromptu сөздерінің этимологиялық түбірі жақын болғанымен, қазіргі мағыналық өрістері бөлек екені көрсетілді. Зерттеу қорытындысы қазақ тіліндегі жасанды интеллект терминологиясын ұлттық тілдің ішкі мүмкіндігі негізінде жүйелеуге бағытталған ұсыныс ретінде беріледі.

Түйін сөздер: терминология, термин шығармашылығы, нұсқау, prompt, instruction, жасанды интеллект, семантикалық өріс, балама.

Кіріспе

Терминология – белгілі бір ғылым саласының ұғымдық жүйесін тілдік тұрғыдан бейнелейтін, ғылыми ойды дәл жеткізуге қызмет ететін арнаулы лексикалық қабат. Академик Ө. Айтбайұлы терминологияны ұғымдар жүйесін тілдік материал арқылы таңбалайтын, ғылымның логикалық мазмұнын айқындайтын сала ретінде қарастырады [1]. Демек, жаңа ұғым пайда болған сайын оны ұлттық тілде атау, мағынасын дәл беру және қолданысын біріздендіру – тілдің ғылыми әлеуетін арттыратын маңызды үдеріс.

Соңғы жылдары жасанды интеллект технологияларының кең таралуына байланысты қазақ тілінде жаңа терминологиялық сұраныстар көбейді. Солар-

дың бірі – ағылшын тіліндегі prompt сөзі. Бұл сөз жасанды интеллект жүйесіне берілетін мәтіндік тапсырма, сұрақ, белгі немесе әрекетке итермелейтін кіріс дерек мағынасында жиі қолданылады. Қазақ тіліндегі ақпараттық-технологиялық мәтіндерде prompt кейде аударылмай, «промпт» түрінде беріледі. Мұндай қолданыс уақытша түсінікті болғанымен, ұзақ мерзімді терминологиялық жүйе үшін ұлт тілінің ішкі мүмкіндігін ескеретін балама қажет.

Мақалада prompt және instruction ұғымдары бір-бірінен бөлек қарастырылмайды. Себебі жасанды интеллект саласында prompt көбіне жүйеге берілетін нақты мәтіндік нұсқау ретінде түсіндіріледі, ал instruction кеңірек мағынада бағыт, тапсырма, бұйрық, үйрету, орындау тәртібі ұғымдарын қамтиды. Сондықтан қазақ тіліндегі «нұсқау» сөзінің осы екі ұғымға қатысты мүмкіндігі арнайы талдауды қажет етеді.

Зерттеудің өзектілігі екі мәселеден туындайды. Біріншіден, жасанды интеллект қазақ тіліндегі қоғамдық, білім беру және кәсіби коммуникацияға жылдам еніп келеді. Екіншіден, жаңа технологиялық ұғымдарды дәл аудармау немесе транслитерация күйінде қалдыру терминологиялық ала-құлалыққа әкелуі мүмкін. Осы тұрғыдан «нұсқау» сөзінің семантикалық өрісін анықтау және оны prompt пен instruction ұғымдарына балама ретінде қолданудың негізін көрсету маңызды.

Зерттеу әдістері мен материалдары

Зерттеуде сипаттамалы, салыстырмалы-семантикалық және этимологиялық талдау әдістері қолданылды. Сипаттамалы әдіс арқылы «нұсқау» сөзінің қазақ тіліндегі қолданысы, мағыналық компоненттері және терминдік әлеуеті жүйеленді. Салыстырмалы-семантикалық әдіс prompt, instruction және impromptu сөздерінің мағыналық жақындығы мен айырмашылығын көрсетуге мүмкіндік берді. Этимологиялық талдау сөздердің тарихи түбірі мен қазіргі қолданысы арасындағы байланысты нақтылау үшін пайдаланылды.

Материал ретінде Online Etymology Dictionary, Cambridge Dictionary, Britannica Dictionary, Merriam-Webster Dictionary және Collins Dictionary деректері алынды [2–6]. Қазақ тіліндегі материалдар қатарында «Қазақ әдеби тілінің сөздігі», Республикалық терминология комиссиясының терминологиялық қоры және «Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі» пайдаланылды [7; 8; 11]. Бұл дереккөздер prompt және instruction ұғымдарының көпқабатты мағынасын, ал қазақ тіліндегі «нұсқау» сөзінің дәстүрлі әрі терминдік қолданысын салыстыруға негіз болды.

Талдау барысында алдымен prompt сөзінің этимологиясы мен қазіргі мағынасы, содан кейін instruction ұғымының сөздіктердегі анықтамалары қарастырылды. Одан әрі қазақ тіліндегі нұсқа- түбірінен тараған бекітілген терминдер талданып, олардың ағылшын тіліндегі instruction өрісімен байланысы

салыстырылды. Соңында prompt және impromptu сөздерінің этимологиялық жақындығы мен мағыналық алшақтығы жеке көрсетілді.

Зерттеу нысаны – «нұсқау» сөзінің семантикалық өрісі. Зерттеу пәні – осы сөздің prompt және instruction ұғымдарын қазақ тілінде беру мүмкіндігі. Негізгі болжам: «нұсқау» сөзі жасанды интеллект жүйесіне берілетін мәтіндік тапсырма мәнін де, кеңірек бағыт беру және орындау тәртібі мәнін де қамти алады, бірақ оның қолданысы нақты контекст арқылы айқындалуы тиіс.

Талқылау

Online Etymology Dictionary деректері бойынша prompt етістігі XIV ғасырдың ортасынан бастап «әрекетке итермелеу», «түрткі болу», «қозғау салу» мағыналарында қолданылған [2]. Сөздің түпкі негізі латынның promptus тұлғасымен байланыстырылады. Promptus «дайын», «көрініске шығарылған» деген мәндерге жақын, ал promere етістігі «алға шығару», «сыртқа шығару» мағынасын береді. Осы тарихи негіз prompt сөзінің қазіргі қолданысындағы «әрекетті бастататын белгі немесе түрткі» мәнін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Қазіргі ағылшын тілінде prompt бірнеше мағынада жұмсалады: біріншіден, белгілі бір әрекетті бастауға себеп болатын түрткі; екіншіден, біреудің сөзін немесе әрекетін еске салатын белгі; үшіншіден, компьютерлік жүйеге немесе жасанды интеллектке берілетін кіріс мәтін. Бұл мағыналардың барлығында ортақ сема бар: prompt субъектіні немесе жүйені белгілі бір жауапқа, әрекетке не орындауға бағыттайды. Қазақ тіліндегі «нұсқау» сөзінің де басты мағынасы – белгілі бір істің қалай орындалатынын көрсету, жөн-жоба беру, бағыт сілтеу.

Қазақ әдеби тілінің сөздігінде «нұсқау» сөзі ақыл-кеңес, жөн-жоба, белгілі бір істің орындалу жолын көрсету мағыналарында беріледі [7]. Бұл мағыналар prompt ұғымының «себеп болу», «еске салу», «әрекетке жетелеу» және «мәтіндік тапсырма беру» мәндерімен қабысады. Әсіресе жасанды интеллект жүйесіне енгізілетін prompt тек сұрақ емес, ол жүйенің жауап беру жолын, стилін, мақсатын және шектеуін белгілейтін нұсқаушы мәтін. Сондықтан «нұсқау» сөзі бұл ұғымды тек аударып қана қоймай, оның қызметін де ашады.

Тілдің тазалығын сақтау мақсатында prompt терминін дер кезінде қазақ тіліне игеру қажет. «Промпт» тұлғасы ағылшын тіліндегі дыбыстық нұсқаны ғана қайталайды және қазақ тілінің сөзжасамдық жүйесіне толық кірікпейді. Ал «нұсқау» – қазақ тілінде бар, түсінікті, қысқа әрі термин жасауға икемді сөз. Оның негізінде нұсқаулық, нұсқаушы, нұсқау беру, нұсқау мәтіні, жүйелік нұсқау, пайдаланушы нұсқауы сияқты тіркестер табиғи жасалады.

Қазіргі қазақ тілінде «нұсқау» instruction, guideline, direction, указание, ру-

ководство сияқты ұғымдарды беруде кеңінен қолданылады. Республикалық терминология комиссиясы бекіткен терминдер қорында нұсқа-түбірінен тараған бірқатар атау бар [8]. Бұл дерек «нұсқау» сөзінің терминологиялық орны қалыптасқанын көрсетеді.

Кесте 1 – Терминологиялық комитет бекіткен нұсқа - түбірлі терминдер

Қазақша термин	Орысша балама	Бекіту жылы
нұсқаулық беру	инструктаж	2025
нұсқаулық (іс жүргізу)	инструкция	2010
нұсқау хат	письмо инструктивное	2016
нұсқау белгісі	знак предписывающий	2016
нұсқаушы	инструктор	2016
нұсқау беру (көлік)	инструктирование	2015
басшылық; нұсқау	руководство	2025
нұсқау (мем. сатып алу)	указание	1999

Кесте 1-ден көрініп тұрғандай, нұсқа- түбірі қазақ терминологиясында тұрақты қолданылып, өзіндік сөзжасамдық ұя қалыптастырған. Бұл ұяға кіретін терминдердің көпшілігі белгілі бір әрекетті түсіндіру, үйрету, орындау тәртібін белгілеу немесе міндетті бағыт беру мағынасымен байланысты. Демек, «нұсқау» сөзі жасанды интеллект саласына сырттан жасанды түрде енгізіліп отырған жаңа тұлға емес, қазақ терминологиясында бұрыннан қызмет атқарып келе жатқан бірлік.

Instruction терминінің халықаралық сөздіктердегі анықтамалары да осы тұжырымды күшейтеді. Merriam-Webster Dictionary instruction сөзін орындауды талап ететін бағыт, компьютерге белгілі бір операцияны орындауды бұйыратын код, нұсқаулық беру немесе оқыту әрекеті ретінде сипаттайды [5]. Cambridge Dictionary бұл сөзді біреудің не істеу керектігін айтуы, бір нәрсені қалай орындау керектігін көрсететін ақпарат және оқыту қызметі ретінде түсіндіреді [3]. Collins Dictionary да instruction ұғымын бағыт, бұйрық, үйрету және орындау тәртібімен байланыстырады [6].

Қазақ тіліндегі «нұсқау» сөзінің «белгілі бір істің қалай орындалуын көрсететін жөн-жоба, кеңес» мағынасы instruction семантикасымен тікелей сәйкес келеді. Сонымен қатар компьютерлік контексте instruction жеке операцияны орындауға арналған команда немесе бағыт ретінде түсіндіріледі. Бұл тұрғыдан «нұсқау» сөзі жасанды интеллект жүйесіне берілетін command, instruction, prompt тәрізді ұғымдардың мағыналық шекарасын қазақ тілінде түсіндіруге мүмкіндік береді.

Терминдерге қойылатын талаптарда бірмағыналық, жүйелілік және синонимдердің шамадан тыс көбеюіне жол бермеу шарттары жиі аталады [9]. Дегенмен бір сөздің түрлі салада әртүрлі ұғымға қызмет етуі оның терминдік жарамсыздығын автоматты түрде білдірмейді. Маңыздысы – нақты сала ішіндегі ұғымдық шекараның айқын болуы. Жасанды интеллект контекстінде «нұсқау» сөзін prompt ұғымына қолданғанда оны «жүйеге берілетін мәтіндік тапсырма» деп нақтылау қажет. Ал instruction кең мағынада «орындау тәртібін белгілейтін бағыт» ретінде қала береді.

Осыған байланысты prompt пен instruction арасындағы айырмашылықты сақтай отырып, екеуін де «нұсқау» семантикалық өрісі арқылы түсіндіруге болады. Instruction – жалпылама ұғым: ол жүйелі нұсқаулықты, оқытуды, бұйрықты және техникалық команданы білдіре алады. Prompt – нақты жағдайда белгілі бір жүйеге немесе адамға берілетін мәтіндік түрткі, сұрақ немесе тапсырма. Қазақ тілінде бұл айырмашылық «жүйелік нұсқау», «пайдаланушы нұсқауы», «мәтіндік нұсқау», «нақты нұсқау» сияқты тіркестер арқылы ашылады.

Жасанды интеллект саласындағы prompt ұғымының ерекшелігі оның екі жақты табиғатынан көрінеді. Бір жағынан, ол адам мен жүйе арасындағы коммуникациялық бірлік: қолданушы өз мақсатын табиғи тілмен білдіреді. Екінші жағынан, prompt – алгоритмдік өңдеуге түсетін кіріс дерек: жүйе оны талдап, ықтимал жауап құрастырады. Осы екі қызметтің тоғысуы «нұсқау» сөзінің мағынасымен үйлеседі, себебі нұсқау да адамға немесе жүйеге белгілі бір әрекетті орындаудың бағытын көрсетеді. Бұл жерде «нұсқау» тек бұйрық емес, мақсатты әрекетті ұйымдастыратын мәтін ретінде қабылданады.

Prompt engineering тіркесі қазақ тілінде әртүрлі беріліп жүр: «промпт инженериясы», «нұсқау инженериясы», «нұсқау құрастыру», «нұсқауды жобалау» сияқты нұсқалар кездеседі. Терминологиялық тұрғыдан ең түсінікті жол – түбірді қазақшалап, кейінгі сөзжасамды сол негізден өрбіту. Мысалы, prompt design – «нұсқау жобалау», prompt template – «нұсқау үлгісі», system prompt – «жүйелік нұсқау», user prompt – «пайдаланушы нұсқауы» түрінде берілуі мүмкін. Мұндай тәсіл ұғымды түсінікті етеді және сала ішінде бірізді қолданыс қалыптастырады.

Instruction ұғымы жасанды интеллектте prompt-пен кейде қабаттасып қолданылады. Мәселен, жүйеге «жауапты қысқа бер», «ресми стильді сақта», «кесте түрінде ұсын» деген талаптар беріледі. Бұлар бір жағынан prompt құрамындағы шарттар, екінші жағынан instruction сипатындағы орындау тәртібі. Қазақ тіліндегі «нұсқау» дәл осы аралық қызметті бере алады. Егер мәтін тұтас жүйеге әрекет бағытын белгілесе, ол – нұсқау; егер ол белгілі бір операцияның орындалу тәртібін толық түсіндірсе, ол – нұсқаулық немесе орындау нұсқауы.

Терминологиялық ұсыныстың тағы бір өлшемі – оқырманның қабылдау жеңілдігі. Жасанды интеллект құралдарын тек бағдарламашылар ғана емес, мұғалімдер, аудармашылар, редакторлар, журналистер, мемлекеттік қызметшілер және студенттер де қолданады. Осы кең аудитория үшін «prompt» сөзінің мағынасы бірден түсінікті болмауы мүмкін, ал «нұсқау» сөзі күнделікті тілде де, ресми мәтінде де орныққан. Бұл жағдай терминді қоғамға таратуда маңызды артықшылық береді.

Қазақ тіліндегі термин шығармашылығында шетелдік атауды толық аудару, жартылай аудару немесе транслитерациялау жолдары қатар қолданылады. Қай жолды таңдау ұғымның табиғатына, салалық дәстүрге және ұлттық тілдегі дайын баламаның бар-жоғына байланысты. Prompt жағдайында дайын мағыналық негіз бар: «нұсқау» сөзі әрі жалпы тілде, әрі терминологиялық қорда орныққан. Сондықтан бұл жерде транслитерациядан гөрі ішкі баламаға сүйену қисынды.

Терминнің тұрақтануы үшін оның сөздікке енуі ғана жеткіліксіз. Ол оқу материалдарында, техникалық құжаттамада, интерфейс мәтіндерінде, ғылыми мақалаларда және бұқаралық ақпарат құралдарында жүйелі қолданылуы керек. Мысалы, жасанды интеллектпен жұмыс істеуге арналған қысқа нұсқаулықтарда «нұсқауды нақты жазыңыз», «нұсқауда рөлді көрсетіңіз», «нұсқауда жауап пішімін белгілеңіз» деген тіркестер табиғи әрі түсінікті. Мұндай қолданыс терминнің қызметін нақтылайды.

Семантикалық өрісті анықтау барысында «нұсқау» сөзінің бұйрық реңкі бар екені де ескерілуі керек. Кейбір мәтіндерде prompt міндетті бұйрық емес, сұрақ немесе өтініш болуы мүмкін. Алайда жасанды интеллект жүйесі тұрғысынан кез келген prompt белгілі бір жауап тудыратын бағыттаушы мәтін қызметін атқарады. Сондықтан «нұсқау» сөзі бұйрық мәнмен шектелмей, кеңірек «бағыт беру» мәнінде түсіндірілуі тиіс.

Нұсқаудың сапасы жасанды интеллект нәтижесіне тікелей әсер етеді. Нұсқау неғұрлым нақты, контексті мол, мақсаты айқын болса, жүйенің жауабы да соғұрлым пайдалы болады. Бұл ерекшелік қазақ тіліндегі «нұсқау» сөзінің прагматикалық мәнін күшейтеді: нұсқау тек атау емес, нәтижені ұйымдастыратын құрал. Осы тұрғыдан «нұсқау құрастыру мәдениеті» немесе «нұсқау сауаттылығы» сияқты жаңа тіркестердің пайда болуы мүмкін.

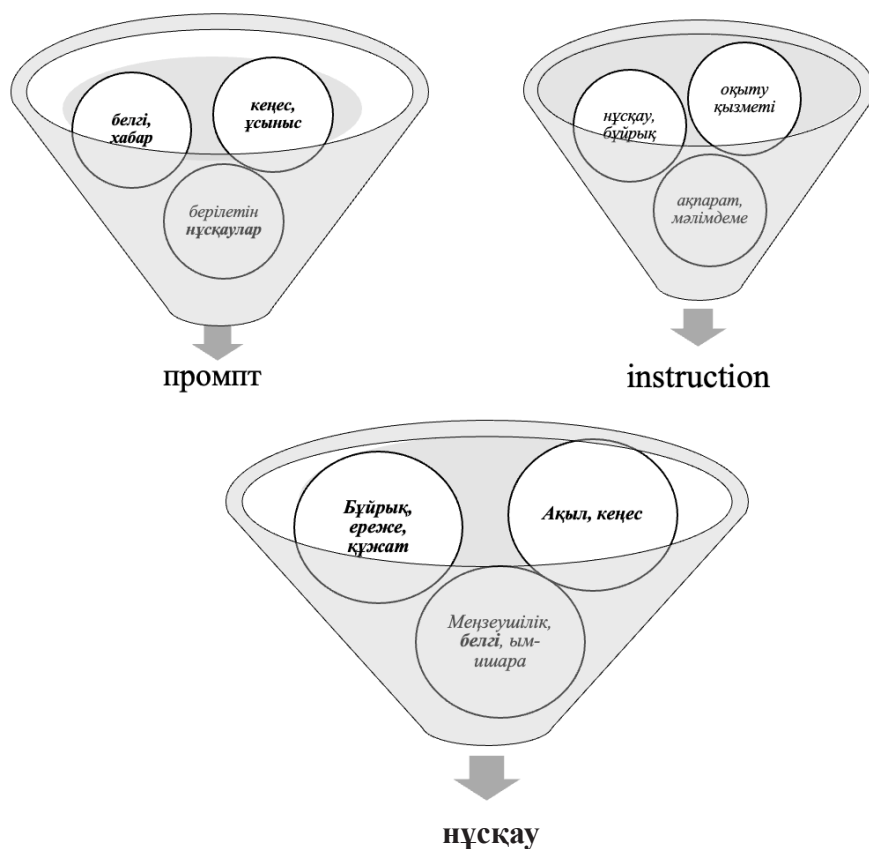
Кесте 2 – Орысша терминдердің ағылшынша баламалары

Орысша термин	Ағылшынша нұсқасы
инструктаж	instruction / instruction session [4]; [2]
инструкция	instruction / instructions [4]; [2]

письмо инструктивное	instruction letter / letter of instruction [4]
инструктор	instructor [4]
инструктирование	instructing / giving instruction [4]
руководство	instructions / instruction manual [4]; [2]
указание	instruction [4]; [2]

Нәтижелер

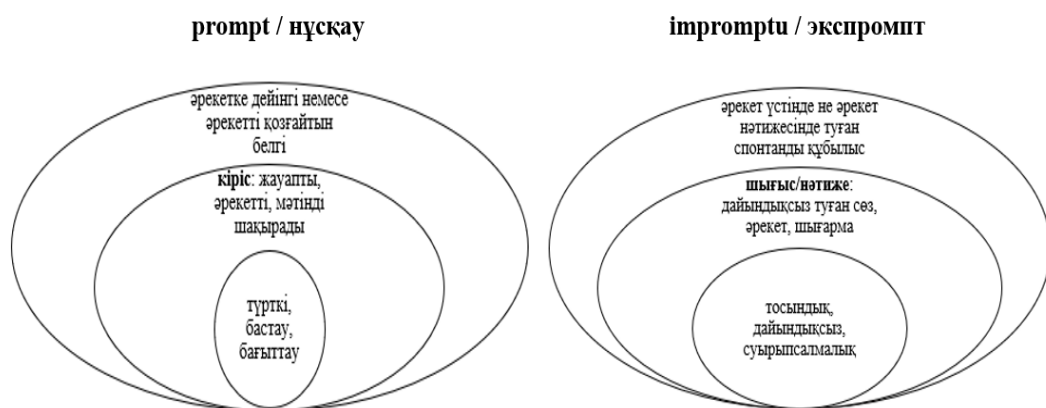
Зерттеу нәтижесінде prompt және instruction ұғымдарын қазақ тілінде «нұсқау» сөзі арқылы беруге бірнеше негіз бар екені анықталды. Біріншіден, этимологиялық тұрғыдан prompt әрекетті алға шығаруға, іске қосуға, түрткі болуға байланысты. «Нұсқау» сөзінің бағыт беру және әрекетке жетелеу семасы осы мәнді жеткізеді. Екіншіден, instruction ұғымы орындау тәртібі, бұйрық, үйрету және техникалық команда мағыналарын қамтиды; бұл мағыналар қазақ тіліндегі «нұсқау» сөзінің қалыптасқан қолданысымен сәйкес келеді.

Үшіншіден, «нұсқау» сөзі қазақ терминологиясында жүйе құраушы түбір ретінде орныққан. Нұсқаулық, нұсқаушы, нұсқау беру, нұсқау хат, нұсқау белгісі сияқты атаулардың болуы осы түбірдің термин жасауға қабілетті екенін дәлелдейді. Жасанды интеллект саласында да осы сөзжасамдық әлеуетті пайдалану терминологиялық бірізділікке қызмет етеді.

Төртіншіден, *prompt* сөзін «промпт» түрінде беру ұғымды халықаралық дыбыстық қабықта сақтағанымен, оның мағынасын қазақ оқырманына толық ашпайды. Ал «нұсқау» сөзі ұғымның қызметін бірден аңғартады. Жасанды интеллект жүйесіне берілетін *prompt* – жай ғана сөз емес, нәтижені анықтайтын бағыттаушы мәтін. Сондықтан «нұсқау» баламасы коммуникативтік тұрғыдан да тиімді.

Бесіншіден, *prompt* пен *impromptu* сөздерінің этимологиялық жақындығы оларды бір мағынада қолдануға негіз болмайды. *Impromptu* ағылшын тілінде алдын ала дайындалмаған, сол сәтте туған, суырыпсалма әрекет немесе сөз деген мағына береді [3–5]. Қазақ тіліндегі «экспромпт» кірме сөзі де алдын ала дайындықсыз айтылған сөз, өлең немесе музыкалық шығарма мәнінде қалыптасқан [11]. Сондықтан *prompt* – әрекетті бастататын нұсқау, ал *impromptu* – сол сәтте дайындықсыз туған әрекет немесе шығарма.

Сурет 1. *Prompt* және *impromptu* ұғымдарының мағыналық өрістерінің арақатынасы

Мағыналық өріс тұрғысынан *prompt* «түрткі, белгі, кіріс мәтін, бағыттаушы тапсырма» аймағына жатады. *Instruction* «орындау тәртібі, бұйрық, үйрету, техникалық команда» аймағын қамтиды. Ал «нұсқау» осы екі аймақтың қиылысында орналасады: ол әрі бағыт береді, әрі орындау жолын көрсетеді, әрі белгілі бір әрекетті тудырады. Бұл қиылыс жасанды интеллект терминологиясына

гиясында өте маңызды, өйткені жүйеге берілетін мәтін көбіне әрі тапсырма, әрі бағыт, әрі шектеу қызметін атқарады.

Практикалық ұсыныс ретінде prompt ұғымын қазақ тілінде «нұсқау» деп, ал қажет болған жағдайда «мәтіндік нұсқау», «пайдаланушы нұсқауы», «жүйелік нұсқау», «үлгілік нұсқау» сияқты нақтылаушы тіркестермен беру орынды. Instruction ұғымы жалпы контексте «нұсқау», «нұсқаулық», «орындау нұсқауы» нұсқаларымен беріле алады. Мұндай жіктеу ұғымдардың ара жігін сақтайды және бір түбірден тараған жүйелі терминдер қатарын қалыптастырады.

Термин қабылдауда тілдік ықшамдылық та маңызды. Prompt сөзін сол күйінде қалдырғанда, одан қазақ тілінің қосымшалары арқылы «промпттау», «промпттық», «промптшы» сияқты жасанды тұлғалар пайда болуы мүмкін. Бұл тұлғалар кәсіби ортада уақытша қолданылғанымен, жалпы тілдік нормаға орнығуы қиын. «Нұсқау» негізінде жасалған сөздер қазақ тілінің морфологиялық жүйесіне табиғи бағынады: нұсқау беру, нұсқау құрастыру, нұсқауды нақтылау, нұсқаулық мәтін, нұсқаушы белгі. Сондықтан ұлттық балама тілдік үнемділік пен түсініктілікке қатар қызмет етеді.

Дегенмен «нұсқау» сөзін барлық жағдайда механикалық түрде қолдану дұрыс емес. Кей контексте prompt «ишара», «түрткі», «сұрау», «енгізілім» мағыналарына жақындауы мүмкін. Мысалы, сахна өнеріндегі prompt – актерге сөзін еске салу; психологияда prompt – жауапты шақыратын белгі; компьютер интерфейсінде prompt – команданы енгізуге шақыру белгісі. Мұндай қолданыстарда контекст шешуші рөл атқарады. Жасанды интеллект терминологиясында негізгі балама «нұсқау» болғанымен, қосымша мағыналарды түсіндіруде «ишара», «түрткі», «енгізу жолы» сияқты атаулар да қажет болуы ықтимал.

Сондықтан ұсынылып отырған шешім абсолютті алмастыру емес, терминологиялық басымдық белгілеу ретінде түсінілгені жөн. Яғни prompt ұғымы жасанды интеллект жүйесіне берілетін мәтіндік тапсырма немесе бағыттаушы мәтін мағынасында жұмсалғанда, «нұсқау» баламасы негізгі нұсқа ретінде ұсынылады. Ал өзге салалардағы арнайы қолданыстар жеке терминологиялық саралауды қажет етеді. Бұл тәсіл термин жасаудағы икемділік пен жүйелілікті қатар сақтайды.

Жасанды интеллект қазақ тілінде сапалы жұмыс істеуі үшін терминологиялық бірізділік ерекше қажет. Бір мәтінде prompt, екінші мәтінде промпт, үшіншісінде сұрау, төртіншісінде нұсқау қолданылса, пайдаланушыда ұғымдық тұрақсыздық туындайды. Сондықтан ресми және ғылыми қолданыста негізгі баламаны бекітіп, қажет болған жерде жақша ішінде ағылшыншасын көрсету тиімді: нұсқау (prompt). Уақыт өте келе қазақша балама дербес қолданылатын деңгейге жетеді.

Бұл ұсыныс басқа түркі тілдеріндегі тәжірибені жоққа шығармайды. Кей тілдерде prompt транслитерация күйінде берілуі мүмкін, кейбірінде мағыналық аударма таңдалуы ықтимал. Қазақ тілі үшін шешім қабылдағанда өз тілдік жүйеміз, қолданыстағы терминологиялық қорымыз және оқырман қажеттілігі басты өлшем болуы керек. «Нұсқау» осы үш өлшемге де жауап береді.

Нәтижелерді практикалық тұрғыдан қолдану үшін терминдерді шағын жүйе түрінде ұсынуға болады: prompt – нұсқау; instruction – нұсқау, нұсқаулық немесе орындау нұсқауы; prompt template – нұсқау үлгісі; system prompt – жүйелік нұсқау; user prompt – пайдаланушы нұсқауы; prompt engineering – нұсқау құрастыру немесе нұсқау инженериясы. Бұл қатар түбір бірлігін сақтайды әрі әр ұғымды нақтылайды.

Болашақта бұл ұсыныс корпус деректері арқылы тексерілуі керек. Қазақ тіліндегі медиа, ғылыми және техникалық мәтіндерден prompt пен «нұсқау» қолданыстары жиналып, олардың жиілігі, контексті және қабылдану деңгейі салыстырылса, терминді бекітуге қосымша дәлелдер пайда болады. Сонымен бірге сала мамандары, аудармашылар және пайдаланушылар арасында сауалнама жүргізу де тиімді болар еді.

Осылайша мақалада ұсынылған балама тек лексикалық аударма емес, тұтас терминологиялық стратегияның бір бөлігі ретінде қарастырылады. Жаңа технологиялық ұғымдарды қазақ тілінде игеру тілдің ғылыми айналымдағы беделін күшейтеді, ал жүйелі балама жасау жасанды интеллектпен байланысты білімді ана тілінде түсіндіруге жағдай жасайды.

Зерттеу шектеуі ретінде мақалада prompt ұғымының барлық техникалық түрлері толық қамтылмағанын атап өткен жөн. Мысалы, мультимодалды жүйелердегі бейнелік немесе дыбыстық prompt, бағдарламалық интерфейстердегі параметрлік нұсқаулар, сондай-ақ агенттік жүйелердегі көпсатылы нұсқаулар жеке талдауды қажет етеді. Дегенмен негізгі тілдік уәж бірдей қалады: олардың бәрінде жүйені белгілі бір әрекетке бағыттайтын белгі немесе тапсырма бар.

Сондай-ақ терминді қолданысқа енгізу барысында түсіндірме материалдардың сапасы маңызды. «Нұсқау» сөзі алғаш ұсынылған мәтіндерде оның ағылшын тіліндегі prompt ұғымымен байланысы ашық көрсетілуі керек. Бұл пайдаланушыға жаңа баламаны тез тануға көмектеседі және терминнің жасанды емес, мағыналық негізі бар екенін аңғартады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, prompt және instruction ұғымдарын қазақ тілінде беруде «нұсқау» сөзі уәжді балама бола алады. Талдау нәтижесінде бұл атаудың әрекетке бағыт беру, белгі беру, түсіндіру, жөн-жоба ұсыну және мәтіндік тапсырма мәндерін қамтитыны анықталды. «Нұсқау» сөзі жасанды интеллект жүйе-

сімен жұмыс істеу барысында қолданушының мақсатын, күтілетін нәтижені және орындау шарттарын белгілейтін мәтінді дәл сипаттайды.

Сонымен қатар prompt пен impromptu ұғымдарының түбірі жақын болғанымен, қазіргі семантикалық өрістері бөлек. Prompt – әрекетті бастататын немесе жүйені жауап беруге бағыттайтын белгі мен мәтін; impromptu – алдын ала дайындықсыз туған сөз, әрекет немесе шығарма. Сондықтан қазақ тіліндегі «экспромпт» сөзі prompt ұғымына балама бола алмайды.

Ұсынылған балама қазақ тілінің ішкі мүмкіндігіне, терминологиялық жүйелілік қағидатына және қолданыстағы нұсқа - түбірлі терминдермен сабақтастыққа негізделеді. Алдағы уақытта жасанды интеллект терминологиясын қалыптастыруда «нұсқау» сөзінің нақты салалық тіркестерін біріздендіріп, оқу-әдістемелік, техникалық және ресми мәтіндердегі қолданысын тұрақтандыру қажет.

Осы бағыттағы келесі қадам – ұсынылған баламаны салалық глоссарийлерде, оқу құралдарында және цифрлық қызметтердің интерфейсінде сынақтан өткізу. Қолданыс тәжірибесі терминнің қай тіркестермен жақсы орнығатынын, қай жерде қосымша нақтылау қажет екенін көрсетеді.

Бұл жұмыс қазақ тіліндегі жасанды интеллект терминологиясын жүйелеуге арналған бастапқы ғылыми негіздердің бірі ретінде қарастырылады.

Ол термин таңдауда мағына, қолданыс және тілдік жүйе бірлігін қатар ескерудің маңызын көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Айтбайұлы, Ө. Основы казахской терминологии. – Алматы: Абзал-Ай, 2014. – 384 с. + 16 с.
2. Online Etymology Dictionary. Prompt (v.). Қолжетімді: <https://www.etymonline.com/word/prompt> (қаралған күні: 07.04.2026).
3. Cambridge Dictionary. Prompt; Instruction; Impromptu. Қолжетімді: <https://dictionary.cambridge.org> (қаралған күні: 07.04.2026).
4. Britannica Dictionary. Prompt; Instruction; Impromptu. Қолжетімді: <https://www.britannica.com/dictionary> (қаралған күні: 07.04.2026).
5. Merriam-Webster Dictionary. Prompt; Instruction; Impromptu. Қолжетімді: <https://www.merriam-webster.com> (қаралған күні: 07.04.2026).
6. Collins Dictionary. Instruction; Impromptu. Қолжетімді: <https://www.collinsdictionary.com> (қаралған күні: 07.04.2026).
7. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 11-том / құраст.: Ж.Манкеева, С.Бизақов, Ә.Жүнісбек және т.б. – Алматы, 2011. – 752 б.
8. Республикалық терминология комиссиясы. Терминологиялық қор:

«нұсқау». Қолжетімді: <https://termincom.kz/search/?termin=нұсқау&cid=0> (қаралған күні: 07.04.2026).

9. Құрманбайұлы, Ш. Қазақ терминологиясы: зерттеулер, оқулық, сөздік, библиография. – Алматы: Сардар, 2014. – 928 + 16 жапсырма бет.

10. Online Etymology Dictionary. Impromptu. Қолжетімді: <https://www.etymonline.com/word/impromptu> (қаралған күні: 07.04.2026).

11. Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі / құраст. Ш.Құрманбайұлы, С.Исакова, Б.Мизамхан және т.б. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2019. – 596 б.

12. Azerbaijani Lexicon. Prompt. Қолжетімді: <https://azleks.az/dictionary/prompt> (қаралған күні: 07.04.2026).

А.Н. АХМЕТ

Национальный научно-практический центр «Тіл-Қазына» имени Ш.Шаяхметова

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ СЛОВА «НҰСҚАУ»: ПОНЯТИЯ PROMPT И INSTRUCTION

Аннотация. В статье анализируются этимология, семантическое поле и употребление английских терминов *prompt* и *instruction* в современном дискурсе искусственного интеллекта. Цель исследования – показать языковую мотивированность передачи данных понятий в казахском языке словом «нұсқау», а также определить место и ограничения этого наименования в терминологической системе. Материалом исследования послужили определения, представленные в толковых и этимологических словарях английского языка, данные толкового словаря казахского языка, термины, утвержденные Республиканской терминологической комиссией, а также примеры употребления в сфере искусственного интеллекта. В результате анализа установлено, что значения слова «нұсқау», связанные с указанием порядка действий, направлением, обозначением, советом и побуждением к действию, соотносятся как с побудительным и текстово-задательным значением понятия *prompt*, так и с семантикой направления, предписания и обучения, характерной для понятия *instruction*. Вместе с тем показано, что, несмотря на близость этимологических корней слов *prompt* и *impromptu*, их современные семантические поля различаются. Выводы исследования предлагаются в качестве рекомендации, направленной на систематизацию казахскоязычной терминологии искусственного интеллекта на основе внутренних возможностей национального языка.

Ключевые слова: терминология, терминотворчество, нұсқау, *prompt*, *instruction*, искусственный интеллект, семантическое поле, эквивалент.

A.N. AKHMET

Sh.Shayakhmetov National Scientific and Practical Center «Til-Qazyna»

THE SEMANTIC FIELD OF “NŪSQAU”: THE CONCEPTS OF PROMPT AND INSTRUCTION

Abstract. The article analyzes the etymology, semantic field, and use of the English terms *prompt* and *instruction* in contemporary artificial intelligence discourse. The purpose of the study is to demonstrate the linguistic motivation for rendering these concepts in Kazakh through the word *nūsqaу* and to determine the place and limitations of this designation within the terminological system. The research material includes definitions from explanatory and etymological dictionaries of English, data from the explanatory dictionary of the Kazakh language, terms approved by the Republican terminology Commission, and examples of usage in the field of artificial intelligence. The analysis shows that the meanings of the word *nūsqaу*, associated with guidance, direction, indication, advice, and prompting action, correspond both to the prompting and text-based task meaning of the concept *prompt* and to the semantics of direction, command, and instruction inherent in the concept *instruction*. At the same time, the study demonstrates that although the words *prompt* and *impromptu* have related etymological roots, their modern semantic fields are distinct. The findings of the study are proposed as a recommendation aimed at systematizing Kazakh-language artificial intelligence terminology on the basis of the internal resources of the national language.

Keywords: terminology, term formation, *nūsqaу*, *prompt*, *instruction*, artificial intelligence, semantic field, equivalent.

Reference

1. Aitbaiuly, O. (2014). *Osnovy kazakhskoi terminologii* [Fundamentals of Kazakh terminology]. Almaty: Abzal-Ai.
2. Online Etymology Dictionary. *Prompt* (v.). Available at: <https://www.etymonline.com/word/prompt> (accessed: 07.04.2026).
3. Cambridge Dictionary. *Prompt*; *Instruction*; *Impromptu*. Available at: <https://dictionary.cambridge.org> (accessed: 07.04.2026).
4. Britannica Dictionary. *Prompt*; *Instruction*; *Impromptu*. Available at: <https://www.britannica.com/dictionary> (accessed: 07.04.2026).
5. Merriam-Webster Dictionary. *Prompt*; *Instruction*; *Impromptu*. Available at: <https://www.merriam-webster.com> (accessed: 07.04.2026).

6. Collins Dictionary. Instruction; Impromptu. Available at: <https://www.collinsdictionary.com> (accessed: 07.04.2026).
7. Qazaq adebi tilinin sozdigi [Dictionary of the Kazakh literary language]. Vol. 11. Almaty, 2011.
8. Republican terminology Commission. Terminological database: “nūsqaу”. Available at: <https://termincom.kz/search/?termin=нұсқау&cid=0> (accessed: 07.04.2026).
9. Kurmanbaiuly, Sh. (2014). Qazaq terminologiyasy [Kazakh terminology]. Almaty: Sardar.
10. Online Etymology Dictionary. Impromptu. Available at: <https://www.etymonline.com/word/impromptu> (accessed: 07.04.2026).
11. Qazaq tilinin kirme sozder sozdigi [Dictionary of loanwords in Kazakh]. Almaty: Ulttyq audarma biurosy, 2019.
12. Azerbaijani Lexicon. Prompt. Available at: <https://azleks.az/dictionary/prompt> (accessed: 07.04.2026).

Автор туралы мәлімет:

Ахмет Ақжібек Нұрланқызы – PhD, Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы терминология бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері, Астана, Қазақстан;

Ахмет Ақжібек Нұрланқызы – PhD, ведущий научный сотрудник отдела терминологии Национального научно-практического центра «Тіл-Қазына» имени Ш.Шаяхметова, Астана, Казахстан;

Akhmet Akzhibek Nurlankyzy – PhD, leading researcher of the Terminology Department, Sh.Shayakhmetov National Scientific and Practical Center “Til-Qazyna”, Astana, Kazakhstan.